

Het islamistische terrorisme

Percepties wieden en kweekvijvers dreggen

*R. Coolsaet**

‘Opinies over feiten zijn dikwijls belangrijker dan de feiten zelf, want op opinies baseren mensen hun gedrag en geven zij vorm aan de wereld.’ Deze relativiserende woorden van de legendarische Nobelprijswinnaar voor de Vrede Norman Angell in zijn autobiografie uit 1951 vormen een nuttige richtingwijzer bij de schier eindeloze reeks nieuwsberichten over terreuraanslagen sinds 11 september.

De vraag wat terrorisme is, zal wellicht altijd een onbevredigend antwoord krijgen. Het gaat immers om politiek – maar ook weer niet. Terrorisme is een vorm van politieke actie, maar op een manier die niet in overeenstemming is met de gangbare normen en praktijken op gebied van politieke actie. Vandaar dat een terreurdaad bestempeld wordt als een criminele daad die onder het strafrecht valt. De voorgeschiedenis hiervan gaat terug tot de negentiende eeuw. In 1856 pleegde een gevluchte Fransman in België een mislukte aanslag op keizer Napoleon III. Onder Franse druk wijzigde België toen zijn strafwet. Elke aanslag op een buitenlands staatshoofd zou voortaan worden beschouwd als een criminele, en niet langer als een politieke daad. Die clause, bekend als de ‘Belgische clause’, vond nadien zijn weg naar het strafwetboek van vele andere landen en werd opgenomen in tal van internationale verdragen. Het vormt ook vandaag nog het basisprincipe van de internationale antiterroristische samenwerking en inspanningen.

Dat betekent echter nog geen definitie van wat terrorisme nu eigenlijk is – juist omdat het gaat om politiek. Neem het volgende, extreme voorbeeld. Als een samenleving grote groepen van de eigen bevolking als minderwaardig beschouwt, kan niet verondersteld worden dat deze bereid zullen zijn om de normen van die samenleving ook als de hunne te aanvaarden. Het schoolvoorbeeld is Zuid-Afrika tijdens het apartheidstijdperk. De leider van de Zuid-Afrikaanse bevrijdingsbewe-

* De auteur is directeur van het Departement ‘Veiligheid & Global Governance’ op het Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen (Brussel). Als hoogleraar doceert hij tevens internationale politiek aan de Universiteit Gent.

ging ANC, Nelson Mandela, werd bijna drie decennia lang als terrorist bestempeld door de Zuid-Afrikaanse regering (en door velen in het Westen), om vervolgens in de loop van de jaren negentig als een gerespecteerd en gevierd staatshoofd door iedereen omarmd te worden. Hetzelfde overkwam Menachem Begin. Deze organiseerde tussen 1942 en 1948 als commandant van een zionistische terreurbeweging, de *Irgun Zvai Leumi*, tal van terroristische operaties tegen de Britse aanwezigheid in Palestina in de hoop zo een eigen joodse staat aan de Jordaan af te dwingen. Bij een aanslag in 1946 vielen niet minder dan honderd doden, waaronder zeventien joden. Dertig jaar later kreeg hij de Nobelprijs voor de vrede.

Het is een bekende formule, maar ze blijft de kern vormen van het definitieprobleem bij het terrorisme: wat voor de één een terrorist is, zal in de ogen van anderen soms een vrijheidsstrijder zijn. Perceptie bepaalt mede wat terrorisme genoemd wordt. Het zoeken naar een algemeen aanvaarde definitie is echter niet zomaar een semantisch probleem. Enkel een algemeen aanvaarde definitie van wat precies het probleem is, biedt een solide basis voor binnenlandse en internationale terrorismebestrijding. Er zijn recente indicaties dat voor het eerst sinds meer dan honderd jaar een gemeenschappelijke definitie in de maak is.¹ Maar ook op een tweede manier is terrorisme een kwestie van perceptie. Walter Laqueur, auteur van het standaardwerk *Terrorism (1977)*, merkte in een bijdrage in 1985 op dat wie het internationale terrorisme in historisch perspectief plaatst, tot onverwachte vaststellingen kan komen. Hij noteerde – in het midden van een soortgelijke paniekgolf als vandaag – dat feiten en perceptie in een curieuze verhouding tot elkaar staan: '[Historians] will note that presidents and other leaders frequently referred to terrorism as one of the greatest dangers facing mankind. For days and weeks on end, television networks devoted most of their prime-time news to covering terrorist operations. Publicists referred to terrorism as the cancer of the world, growing inexorably until it poisoned and engulfed the society on which it fed. [...] In countless articles and books, our historian will read about the constantly rising number of terrorist attacks. Being a conscientious researcher he will analyse the statistics, which are bound to increase his confusion, for he will find that more American

¹ De meest recente poging tot een algemeen aanvaarde definitie van terrorisme is te vinden in het rapport van het *High level panel on threats, challenges and change: a more secure world: our shared responsibility*, New York, Verenigde Naties, december 2004.

civilians were killed in 1974 (22) than in 1984 (16)' (Laqueur, 1986). Geldt deze stelling ook voor de huidige situatie? Om de recente golf aanslagen die omschreven worden als 'internationaal terrorisme' in perspectief te plaatsen, kan de onderzoeker vandaag een beroep doen op twee gezaghebbende gegevensbanken: *Patterns of global terrorism* van het Amerikaanse State Department en de gegevensbanken van het Amerikaanse onderzoeksinstituut Rand.²

Een methodologische opmerking is hier echter noodzakelijk. Het *State Department* en de *Rand Corporation* hanteren verschillende definities en criteria betreffende het internationale terrorisme. Dat resulteert in soms zeer uiteenlopende schattingen van het absolute aantal aanslagen. Wat ons hier echter interesseert, is niet op de eerste plaats het aantal aanslagen op zich, maar wel de trend op langere termijn die uit deze cijfers blijkt. Niet precieze cijfers zijn hier dus van belang, wel de relatieve evolutie ervan, met andere woorden binnen de gehanteerde definities in beide datasets.

Ondanks de verschillende definities van terrorisme indiceren het *State Department* en de *Rand Corporation* (Rand) eenzelfde neerwaartse curve van een afnemend aantal internationale terreuraanslagen. In het geval van de cijfers uit de *Patterns* blijkt het aantal internationale terreuraanslagen in 2002 en 2003 het laagste ooit te zijn sinds 1977, met respectievelijk 205 en 208. Uit *Patterns 2003* blijkt zelfs dat niet 1977, maar 1969 gehanteerd kan worden als het historische ijkpunt. Dit betekent met andere woorden dat de jaren 2002 en 2003 de terreurarmste waren van de afgelopen 32 jaar. De Rand-cijfers geven eenzelfde dalende trend aan. In absolute aantallen geldt de periode 1997-2000 hier als de terreurarmste, met een groei tussen 2000 en 2002, maar eindigend met een daling in 2003 tot het – relatief lage – niveau van de periode 1977-1980.³ In tegenstelling tot de wijdverspreide perceptie blijkt het internationale terrorisme tussen 1977 en 2003 als politiek instrument dus geleidelijk maar duurzaam aan belang in te boeten.

2 <http://www.state.gov/s/ct/rls/pgtrpt/2003/c12153.htm>. De meest recente editie, *Patterns 2003*, werd gepubliceerd in april 2004 en omvatte het verslag over het jaar 2003. Op 10 juni 2004 meldde het State Department echter dat het de *Patterns 2003* ging herzien, omwille van een reeks slordigheden en berekeningsfouten. Op 22 juni werd de herziene editie gepresenteerd. In dit artikel worden de gereviseerde cijfers gebruikt. De verscheidene Rand-gegevensbanken zijn sinds kort gegroepeerd onder een gezamenlijke url: www.tkb.org.

3 Voor een meer omstandige toelichting (en grafieken), zie: R. Coolsaet en T. Van de Voorde, *International terrorism: a longitudinal statistical analysis*, Gent, Universiteit Gent, Vakgroep Politieke Wetenschappen, september 2004 (www.psw.ugent.be/polwet).

Maar helpt deze conclusie wel om het islamistische terrorisme van vandaag naar waarde te schatten? Het klassieke onderscheid tussen internationaal en nationaal terrorisme, waarop beide databanken zijn gebaseerd, is vandaag minder relevant dan in het recente verleden. Dat heeft alles te maken met de karakteristieken van dit soort terrorisme, dat de nette scheidingslijn tussen internationaal en binnenlands overstijgt.

De mythe al-Qaeda

Al-Qaeda was aanvankelijk een hiërarchisch gestructureerde top-down organisatie, met een sterke centrale controle over het geheel, waarbij zelfs de kleinste uitgaven zorgvuldig werden bijgehouden. Goedkeuring van alle operaties en de selectie van doelwitten en middelen lagen bij Bin Laden zelf.⁴

Dit al-Qaeda, verantwoordelijk voor de aanslag op de Twin Towers, bestaat vandaag niet meer. Door de nederlaag van de Taliban in Afghanistan en de wereldwijde antiterrorismesamenwerking na elf september is er vandaag geen gedisciplineerde en gecentraliseerde organisatie meer die de activiteiten van tientallen filialen stuurt.⁵ Driekwart van de topleiders is gedood of gevangen. De rest is op de vlucht en meer bezig om zichzelf in veiligheid te brengen dan om aanslagen te plannen. Er is geen centrale leiding meer, geen centrale kas waaruit aanslagen gefinancierd kunnen worden, geen centrale woordvoerder. Duizenden aanhangers en vele van de oorspronkelijke cellen werden opgedoekt. Het netwerk krijgt de steun van geen enkele staat. Al-Qaeda is hersendood.

Wat rest van al-Qaeda moge dan misschien nog beschikken over het vermogen om dodelijk toe te slaan, maar Heraldo Muñoz, Chileens ambassadeur bij de VN en hoofd van het VN-expertteam betreffende al-Qaeda, is alvast van oordeel dat al-Qaeda vandaag niet meer in staat is om een terreuraanslag zoals die van elf september op te zetten.⁶ Een cynicus zal opmerken dat, bekeken vanuit het standpunt van

4 National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States, *The 9/11 Report*. St. Martin's Paperbacks, 2004, p. 99.

5 'Al-Qaida: the threat to the United States': Toespraak van Cofer Black, (voormalig) Contraterrorisme Coördinator van het State Department, House International Relations Committee, Subcommittee on International Terrorism, 1 april 2004.

6 Aangehaald in: *CNN*, 22 november 2003.

terrorismebestrijding, het bestaan van een centraal gestuurde internationale terreurgroep echter veruit te prefereren valt boven de huidige situatie. Het internationale terrorisme kan vandaag het best gezien worden als een koortsthermometer die uiteengespat is in honderden kwikdruppels, allemaal bijzonder giftig, maar onderling niet langer verbonden – en dus veel moeilijker om er greep op te krijgen en te bestrijden dan een gestructureerde internationale beweging.

De belangrijkste uitdaging voor het contraterrorismebeleid is vandaag niet langer al-Qaeda, maar wat na al-Qaeda komt, meent ook Paul R. Pillar. Onder de regering-Clinton was hij een van de centrale CIA-figures die de alarmklok luidde over het gevaar dat al-Qaeda vertegenwoordigde – vaak tot leedvermaak van zijn collega's die zijn ongerustheid overdreven achtten. Pillar acht Bin Ladens al-Qaeda grotendeels passé: 'Now, in 2004, with Al Qaeda having risen and mostly fallen, the threats that U.S. intelligence must monitor in the current decade have in a sense returned to what existed in the early 1990's; only now the threat has many more moving parts, more geographically disparate operations, and more ideological momentum' (Pillar, 2004).

Wat vandaag gemakshalve omschreven wordt als 'internationaal terrorisme' is, sinds het verdwijnen van al-Qaeda als een gestructureerde organisatie, een verzelfstandigd en gedecentraliseerd lokaal terrorisme, ten dele vergelijkbaar met de pre-al-Qaeda-toestand. Het is niet meer dan een verzameling van lokale groepen, geworteld in een specifieke lokale situatie, maar tezelfdertijd ook geïnspireerd door de 'mythe al-Qaeda' – en precies dat laatste vormt de erfenis van Osama Bin Laden. De hoofdbijdrage van al-Qaeda heeft er aldus in bestaan de jihad en ook het anti-Amerikanisme als perspectief aan te bieden aan een hele waaier van marginale extremistische groepen die tot dan toe een lokale agenda volgden, zo oordeelt de Franse academicus Olivier Roy (Roy, 2003).

De dodelijke reeks aanslagen na 11 september waren niet het werk van al-Qaeda. De aanslagen in Madrid in maart 2004 zijn typerend in dit verband. De Spaanse autoriteiten hebben geen duidelijke organisatorische band ontdekt tussen de aanslagplegers en wat nog rest van het al-Qaeda-leiderschap. Hetzelfde geldt voor de aanslagen van Casablanca in mei 2003. In tegenstelling tot wat de Marokkaanse autoriteiten beweren, lijkt het er eerder op dat de aanslagplegers lokale *takfiri* waren, extreemradicale extremisten uit achterstandswijken bij Casablanca, Meknes, Fez en Tanger, zonder band met al-Qaeda. Geen enkele van de aanslagplegers verbleef overigens in de Afghaanse

trainingskampen van al-Qaeda (Belaala, 2004). Van de Hofstad-groep kan hetzelfde gezegd worden. Ze hebben alle met elkaar gemeen dat het *home-grown* terreurgroepen zijn.

Dat betekent niet dat er geen contacten bestaan tussen jihadi's. Die zijn er wel degelijk. Een aantal islamistische militanten heeft elkaar ongetwijfeld ooit ontmoet in trainingskampen in Afghanistan, Kasjmir of Bosnië, maar voor vele jihadi's is dat niet het geval. Er is geen sprake van een doorgedreven operationele coördinatie onder jihadistische groepen. Het zijn veeleer sporadische en vluchtige contacten – vergelijkbaar met de contacten die anarchistische terroristen onderhielden een eeuw geleden. 'Within the network of Sunni Islamic extremists, almost everyone can be linked at least indirectly to almost everyone else. The overwhelming majority of these linkages, however consist of only casual contacts and do not involve preparations for terrorist operations directed against the United States', aldus nogmaals de hierboven genoemde Paul R. Pillar.

Al-Qaeda is vandaag hoofdzakelijk een vlag geworden, een inspirerende mythe voor een los samenhangend geheel van lokale moslimextremisten, die elk hun eigen weg inslaan, zonder centrale controle. Dat impliceert dat lokale belangen en doelstellingen van plaatselijke terreurgroepen doorslaggevend zullen zijn – ook al verwijzen zij zelf soms naar al-Qaeda.

Jihadi's delen een gezamenlijke filosofie en hanteren hetzelfde mantra: de oprichting van een nieuw kalifaat, als een soort hemel op aarde, en de *jihad* tegen de moslimregimes die in de weg staan, alsook tegen hun Westerse beschermheren. Al-Qaeda en de groepen die erdoor geïnspireerd worden, zijn echter niet meer dan sektes, extremistische splintergroepen, niet verbonden met de grote islamitische bewegingen, die intussen gekozen hebben voor de democratische spelregels of in ieder geval de gewelddadige weg van de hand wijzen. Zij beschikken niet over een uitgewerkte visie of over een politiek project. Zij beroepen zich op een geperverteerde en simplistische interpretatie van de islam en rekruteren in bevolkingsgroepen die zich uitgesloten voelen in de samenleving waar ze wonen – zowel in eigen land als in het Westen. Maar hier rijst dan ook de essentiële vraag: hoe komt het dat een sekte – ook al-Qaeda is niet meer dan een sekte van zelfmoordenaars en fanatici – zulk een gevoelige snaar wist te raken in zowel de moslimwereld als in sommige migrantengemeenschappen met een moslimachtergrond?

Hoe nieuw was/is al-Qaeda?

Terrorisme is zo oud als de mensheid. Het is van alle tijden, van alle continenten en van alle gezindten. Het is een politiek instrument dat gebruikt werd en wordt door groepen van uiteenlopende aard, van extreemlinks tot extreemrechts, nationalistische en sociale bewegingen, seculiere en religieuze groepen. Dat maakt het zoeken naar de grondoorzaken van hét terrorisme tot een onbegonnen zaak en verklaart waarom alle pogingen in het verleden mislukt zijn. Maar wat wel zin heeft, is het zoeken van gronddoorzaken voor elke specifieke vorm van terrorisme apart.

Al-Qaeda is een politieke terreurbeweging die zijn eisen formuleert in een religieus discours, afgeleid van een salafitische en puriteinse interpretatie van de islam. Dat is al-Qaeda's specifieke handelsmerk. Maar ondanks dit handelsmerk is dit islamistische terrorisme een oude bekende in de geschiedenis van het terrorisme.

Welke kenmerken duiken op in de media en het politieke discours als het gaat om het islamistisch terrorisme? Ten eerste: het gaat om terreur door groepen die geen instrumenten zijn in handen van staten en dus geen staatsbelangen dienen. Ten tweede: de groepen zijn over de grenzen heen met elkaar verbonden in een wereldwijd opererend terreurnetwerk. Ten derde: ze houden er hetzelfde ideeëngoed op na, met andere woorden, ze verantwoorden hun terreurdaden vanuit een gezamenlijke universele, revolutionaire ideologie die specifieke en concrete binnenlandse eisen en conflicten overstijgt. Ten vierde: hun daden jagen een schokgolf door de internationale gemeenschap.

Deze voelt zich geconfronteerd met een haast ongrijpbare wereldwijde samenzwering. Dat vertaalt zich dan in energieke pogingen tot samenwerking en gezamenlijke afspraken ter bestrijding van dit netwerk, voortgestuwd door een retoriek en een aan paranoïa grenzende angst die niet in verhouding staan tot het aantal terreurdaden of het aantal slachtoffers.

Als we deze ingrediënten op een rijtje zetten, dan is er niets nieuws aan al-Qaeda. In de afgelopen honderd jaar tekenen zich immers duidelijk drie golven van zulk internationaal terrorisme af: het anarchistische terrorisme aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw, het extreemrechtse, panfascistische terrorisme van de jaren twintig en dertig in de twintigste eeuw en, ten slotte, het islamistische, jihadistische terrorisme aan het einde van de twintigste en het begin van de eenentwintigste eeuw. Maar waarom uitgerekend op die momenten?

Soortgelijke maatschappelijke omstandigheden, luidt het antwoord. Dit soort terrorisme wordt geboren uit marginalisering. Het is een symptoom van een scheefgegroeide samenleving. Dit internationaal terrorisme duikt telkens weer op als een te snel veranderende wereld te grote groepen mensen, volken of landen het gevoel geeft – terecht of onterecht – dat zij gemarginaliseerd worden. Een wereld waarin te veel dimensies te snel lijken te evolueren en daarbij aan te grote groepen mensen de indruk geven dat zij er niet bij horen en dat met hen geen rekening wordt gehouden. Precies dát vormt de kweekgrond waarop kleine extremistische groepen – die er altijd zijn, maar niet altijd succes hebben – inspelen om zichzelf tot de voorhoede van de onderdrukten uit te roepen. Door zichzelf in een aureool van strijders tegen het onrecht te hullen, rechtvaardigen zij in eigen ogen hun terreurdaden.

Het decennium van de bom

Voor al de vergelijking met het anarchistische terrorisme van een eeuw geleden spreekt boekdelen.⁷ De jaren negentig van de negentiende eeuw vormden het 'decennium van de bom'. Gewapend met het massavernietigingswapen van toen, het moderne dynamiet, werd de ene aanslag na de andere gepleegd, op koningen, presidenten en ministers. Daarnaast waren overheidsgebouwen een uitgelezen doelwit, als symbool van de arrogantie van de heersende klasse. Steden als Parijs leefden in de ban van de angst voor aanslagen. De anarchistische bommenleggers hadden hun idolen, zoals Ravachol, wiens naam werd bejubeld in de Parijse armenwijken. In elk van de landen waar ze opereerden, verwezen de anarchistische bommenleggers steeds opnieuw naar het universeel geachte sociale leed en de onrechtvaardigheid die voortvloeiden uit de ongelijkheid tussen de bevoorrechten en de onderdrukten. De burger van die tijd begreep de oorzaken van zoveel onvrede en geweld niet. De aanslagen stonden immers haaks op de euforie van de *belle époque*. Het gewelddadige anarchisme werd er aangevoeld als het begin van de algemene opstand van de lagere klassen. Op straat werd elke arbeider als een potentiële terrorist beschouwd. Het kan moeilijk onderschat worden hoezeer de wereld toen in de ban

⁷ Voor een meer omstandige toelichting en verwijzingen verwijs ik naar Coolsaet, 2004.

van het terrorisme verkeerde. Bij ieder nieuw voorbeeld van gewelddadigheid groeide de vrees onder de burgers voor de explosieve krachten in de onderste lagen van de samenleving en angst voor anarchisme leidde tot hysterische opwinding onder het publiek. Spectaculaire acties zorgden voor sensationele koppen in de pers. Anarchistische slagzinnen gooiden olie op het vuur, zoals de woorden van Emile Henry, die op zijn proces zijn aanslagen op onschuldige burgers verdedigde met het argument: 'Er bestaan geen onschuldige *bourgeois*.'

De anarchisten werden afgeschilderd als 'dolle honden', die tot elke prijs onschadelijk moesten worden gemaakt. Gelijktijdige aanslagen in een aantal landen wekten immers de indruk dat er een goed geliede internationale beweging, een 'Zwarte Internationale', aan het werk was die uit was op de vernietiging van de samenleving.

Voor velen voelde het aan alsof er een nieuwe oorlog bezig was.

In sommige landen was het leger in staat van paraatheid gebracht.

De term 'internationaal terrorisme' raakte toen voor het eerst in zwang. Politici en pers reageerden nerveus en paniekerig. Een bedreiging voor de beschaving, zo omschreef de Amerikaanse president Theodore Roosevelt eind 1901 het terrorisme: 'Anarchie is een misdaad tegen het hele menselijke ras, en de hele mensheid zou zich moeten verenigen tegen de Anarchist. Diens misdaden moeten worden uitgeroepen tot misdaden tegen de wet der naties (...) vastgelegd in verdragen tussen alle beschaafde mogendheden.'

De moord op de Franse president Sadi Carnot in 1894 was de 'wake-up call' die politiediensten en regeringen deed besluiten iets te gaan ondernemen tegen al wie zich tot het anarchisme bekeerde. Met hernieuwde ijver gingen regeringen ook op zoek naar internationale maatregelen tegen de anarchisten, want het leek erop dat iedereen met eenzelfde wereldwijde bedreiging af te rekenen had.

De 'Zwarte Internationale' was in de ogen van de tijdgenoten een moeilijk identificeerbare en schijnbaar ongrijpbare organisatie, omgeven met een aura van onbeperkte mogelijkheden om het universele ideaal van een statenloze en bezitsloze maatschappij te realiseren. Alleen bestond ze niet. Sommige terroristen mochten dan al heen en weer reizen en terroristische groepen stonden wel met elkaar in contact en haalden vooral inspiratie bij elkaar, maar van een internationaal netwerk, samenzwering of complot was geen sprake. Er bestond geen centraal commando. Individuen en kleine cellen handelden naar eigen goeddunken. Wat hen bond was de gedeelde haat voor de status quo die zij als hypocriet en onrechtvaardig ervoeren.

In sommige landen gebeurde het iets eerder dan in andere, maar uiteindelijk doofde het anarchistische terrorisme rond de eeuwwisseling bijna overal langzaam uit. Dat had verscheidene oorzaken. Enerzijds beseften anarchistische leiders zoals Kropotkin dat terreurdaden geen verandering konden brengen en dat de gekozen strategie zelfvernietigend was. Met elke aanslag die ze pleegden, raakten de anarchistische terroristen verder vervreemd van de arbeidersklasse, in wier naam ze toch zeiden te ageren. Een keerpunt was zeker de aanslag door Emile Henry in hartje Parijs in 1894. Er waren geen overheidsgebouwen, geen politie, enkel cafégangers, schouwburgbezoekers en toevallige wandelaars. Tientallen onschuldigen raakten gewond en enkele mensen verloren het leven. Met elke aanslag werden de anarchistische terroristen iets meer de splintergroep die ze altijd al geweest waren. Hun terrorisme was uitzichtloos. 'Zij hebben getoond hoe een Revolutie *niet* moet worden gevoerd,' bedacht Kropotkin zich tegen het einde van zijn leven. Hij had zich toen afgekeerd van het geweld, zeker als het gratis was, zoals dat van Emile Henry. Aanslagen lokten enkel het tegenovergestelde effect uit van wat werd beoogd: de staat werd er niet door verzwakt, integendeel, bij elke aanslag nam de macht toe van politie, leger en regering. De vicieuze cirkel van aanslagen-repressie-aanslagen bleek veel vernietigender voor de anarchisten zelf dan voor de burgerlijke maatschappijen waartegen ze gericht waren. Veel van de meest toegewijde anarchisten kwijnden weg in gevangnissen. De impact van het anarchistische terrorisme was miniem geweest.

De tweede en belangrijkste reden was dat een alternatieve weg werd gevonden om de arbeidersklasse uit de marginaliteit te halen. De georganiseerde arbeidersbeweging en de vakbonden oefenden tussen 1895 en 1914 een enorme aantrekkingskracht uit op anarchisten. Deze boden immers een veel betere uitweg uit de uitzichtloze marginaliteit van de arbeidersklasse dan de terroristische bommen campagne. Het socialisme schonk aan de arbeider een gevoel van eigenwaarde en identiteit en daarmee een eigen, volwaardige plaats in de samenleving. In tegenstelling tot het anarchisme was het een invloedrijke en legale beweging, waardoor de individuele arbeider niet langer alleen stond tegenover de samenleving. De legale en constitutionele weg bleek efficiënter dan de propaganda door de daad in het afdwingen van politieke rechten, sociale hervormingen en economische verbeteringen. In de constitutionele regimes raakte het anarchistische terrorisme daardoor zijn voedingsbodem en daarmee ook elke hoop op legitimiteit kwijt.

Het was via deze weg van geleidelijke evolutie dat de destijds gevreesde en geminachte arbeidersklasse langzaam haar rechtmatige plaats afdwong in het politieke en het maatschappelijke bestel en de arbeider ophield een tweederangsburger, een paria, te zijn.

In de periferie van Europa bleef het anarchisme wel voortsudderen. In Rusland, Spanje en de Balkan werden er aanslagen gepleegd in de hele periode tot aan de Eerste Wereldoorlog. Daar zag de arbeidersbeweging wegens de aanhoudende repressie en massale vervolgingen geen andere uitweg uit een systeem dat geen enkele hoop bood om welke vooruitgang dan ook af te dwingen.

Opvolgers

De jihadi's van vandaag zijn de opvolgers van de negentiende-eeuwse anarchisten: de voorhoede wier aanslagen de vonk van de islamitische revolutie naar de massa's moeten overbrengen. De marginalisering en zelfs fysieke segregatie van de arbeidersklasse in de negentiende eeuw is vandaag vergelijkbaar met de gevoelens van vernedering, verbittering en belegering – objectief of subjectief – die in moslim- en de migrantengemeenschappen leven en die autochtonen en niet-moslims zich nauwelijks voorstellen. Osama bin Laden is de mythische reïncarnatie van Ravachol, in de negentiende eeuw het symbool voor 'de adem van de haat en het verzet'. Voor de jihadi spelen de Verenigde Staten vandaag de rol die de burgerlijke staat voor zijn anarchistische voorganger speelde: het symbool van de arrogantie van de macht. Elf september was de 'wake-up call' voor de internationale gemeenschap, zoals de moord op de Franse president Sadi Carnot dat was in 1894. Net zoals de arbeiders tegen het einde van de negentiende eeuw een onderlinge solidariteit gingen ervaren, zo voelen moslims zich vandaag wereldwijd met elkaar verbonden in een gedeeld gevoel van malaise, vernedering en belegering. De moslimwereld is verzuurd en verbitterd, constateerde de Belgische journalist Rudi Rotthier tijdens een reis van dertien maanden door de moslimwereld (Rotthier, 2003). Achttien jaar geleden was hij voor het eerst in de Arabische wereld en zijn nieuwe reis leerde hem dat deze vandaag oneindig veel zuurder, bitterder en minder creatief is dan toen.

We vinden in vele Arabische en moslimlanden een spiegelbeeld van de angst in het Westen voor de islam. Terwijl wij de islam vrezen, leeft in een groot deel van de moslimwereld het gevoel dat de islam aan de

schandpaal staat. Het idee is er wijdverspreid dat het Westen tegen hén is. Onder Arabische moslims leeft de opvatting dat het Westen hen onder de duim wil houden. Vandaar hun gevoel een geplaagde minderheid te zijn – zelfs in eigen land. Vandaar ook de gewaarwording dat zij zich tegen het Westen moeten verdedigen en dat de westerse oorlog tegen het terrorisme in werkelijkheid een oorlog tegen de islam is (Berger, 2001). Dit verklaart ongetwijfeld waarom het gevoel van solidariteit onder moslims wereldwijd is toegenomen⁸ – wat het momentum helpt verklaren waarop al-Qaeda's erfenis gedijt.

Terreurbestrijding in het post-al-Qaeda-tijdperk

Vergeleken met de historische pogingen tot internationale samenwerking tegen het terrorisme, is de internationale coöperatie vandaag een ongekend succesverhaal.⁹ Maar de terreurbestrijding is het minst succesvol gebleken op precies dat gebied dat er het meest toe doet: de omstandigheden die de rekrutering van steeds nieuwe terreurkandidaten mogelijk maken. Om het huidige terrorisme te kunnen overwinnen, moeten vijanden worden verslagen zonder er nieuwe bij te maken (Burke, 2004).

Voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in september 2004 benadrukte de Pakistaanse president Musharraf dat de wereldwijde samenwerking tegen het terrorisme vrij succesvol was. Maar hij knoopte daar meteen ook de volgende bemerking over de limieten van die samenwerking aan vast: 'However, what we are doing is insufficient to win the ultimate war against them. The immediate anti-terrorist response has to be accompanied by a clear, long-term strategy striking at the root of the problem if we are to ensure final success against this scourge (...) on the one hand, internal socio-economic reform in the Muslim world and, on the other, active support from the major powers to ensure political justice and socio-economic revival for all Islamic

8 *Views of a changing world*. The Pew Global Attitudes Project, June 2003: 'Muslims in the American public square: Shifting political winds & fallout from 9/11, Afghanistan, and Iraq'; Zogby International, uitgevoerd in augustus en september 2004. In zijn lezing voor de Council on Foreign Relations in Washington, in mei 2004, maakte (voormalig) eerste minister van Singapore Goh Chok Tong een soortgelijke analyse: 'It is a fact that there is a living, vibrant Islamic ummah or global Islamic community more so today than in any time in modern world history.'

9 'European cooperation with the US in the global war on terrorism'. Toespraak van Cofer Black, Senate Foreign Relations Committee, Subcommittee on European Affairs, 31 maart 2004.

peoples. (...) There is no time to lose. Action has to be taken before an iron curtain finally descends between the West and the Islamic World.' Nooit eerder in de honderdjarige geschiedenis van de terreurbestrijding was de internationale samenwerking tegen het terrorisme zo groot en het aantal staten dat het terrorisme steunt, zo klein. Internationale terroristen kunnen enkel nog op eigen krachten rekenen.¹⁰ Op bilateraal niveau werden in tientallen landen duizenden verdachten aangehouden. Op die manier is men erin geslaagd om aanslagen te verijdelen, al-Qaeda-cellen uit te schakelen en te verhinderen dat vluchtende strijders van al-Qaeda elders asiel zouden kunnen vinden. Hoewel het terrorisme nooit helemaal uitgeroeid zal kunnen worden, is de internationale gemeenschap er beter dan ooit in geslaagd om de communicatie, de bewegingsvrijheid en ook de geldstromen van terreurgroepen zozeer aan banden te leggen. Potentiële geldschietters zijn bijzonder terughoudend geworden, omdat zij vrezen alles te verliezen indien hun bijdrage bekend zou raken. Maar deze naar historische standaarden unieke internationale samenwerking heeft thans haar limieten bereikt. De uiteenspatting in talloze losse groepen en individuen dreigt dit sanctie- en bestrijdingsmechanisme irrelevant te maken, precies omdat dit was opgezet tegen een gecentraliseerde en gedisciplineerde bedreiging.¹¹ Als het islamistische terrorisme grotendeels teruggekeerd is naar de gedecentraliseerde pre-al-Qaeda-toestand, impliceert dit meteen ook dat opnieuw lokale omstandigheden en bestrijding doorslaggevend zijn. Maar aangezien er de erfenis is van de 'mythe al-Qaeda', betekent dit dat er ook behoefte bestaat aan een wereldwijde dimensie in de terrorismebestrijding. Sinds 11 september berustte de terrorismebestrijding hoofdzakelijk op een versterkte samenwerking tussen inlichtingendiensten, politie en justitie en – in mindere mate – strijdkrachten, samen met de uitbouw van een aangepast internationaal, Europees en nationaal juridisch instrumentarium. Op die manier wordt ernaar gestreefd terreurdaden te verhinderen en terroristische groepen en individuen op te sporen, te vervolgen en te bestraffen.

¹⁰ Als er vandaag nog sprake is van steun van sommige staten aan het terrorisme, dan beperkt zich dat hoofdzakelijk tot Palestijnse groepen, met name Hamas en Hezbollah.

¹¹ *First report of the analytical support and sanctions monitoring team appointed pursuant to resolution 1526 (2004) concerning Al-Qaida and the Taliban and associated individuals and entities*, New York, United Nations, 25 augustus 2004 (doc S/2004/679).

Omdat een aantal jihadistische terroristen overvloedig reist en in contact komt met andere jihadi's – dit netwerken betekent echter geen gestructureerde samenwerking – blijft deze transnationale samenwerking onverkort van belang en dienen geconstateerde lacunes weggevoerd te worden.

Maar om succesrijk te blijven zal de terrorismebestrijding in toenemende mate ook een beroep moeten doen op andere beleidsinstrumenten met een meer uitgesproken politiek karakter, zowel binnenlands als internationaal, om te kunnen ingrijpen op de lokale grondoorzaken van het huidige terrorisme. Deze zijn uiteraard verschillend in Europa en in de rest van de wereld.

Een aantal westerse, vooral Europese landen, wordt thans geconfronteerd met een snel groeiend onbegrip tussen niet-moslims en moslims. In Groot-Brittannië sijpelt de islamofobie overal door. Een vijfde van de Britten overweegt extreem rechts te stemmen. Sommigen voorspellen rassenrellen als niet dringend iets gedaan wordt aan de integratie van allochtone jongeren in de Britse samenleving. Eén op zes Nederlanders voelt zich bedreigd door moslims en ruim een derde denkt negatief over deze bevolkingsgroep – hoewel driekwart geen enkele moslim kent. Autochtonen willen geen toenadering en omgekeerd geldt hetzelfde.¹² In Frankrijk trekken moslims in achtergestelde wijken zich terug in getto's. De Franse inlichtingendienst heeft gewaarschuwd voor een islamitische radicalisering van kansarme wijken, waar extremistische imams en individuen de jongeren vertellen dat zij het slachtoffer zijn van discriminatie en racisme – waarop zij zich dan ook zo gaan gedragen. In België is er geen wezenlijk verschil tussen het simplisme van de opruiende *wij-tegen-zij*-boodschap in de pamfletten van het Vlaams Belang of de even simplistische en even opjuttende antiwesterse *wij-tegen-zij*-retoriek van zelfverklaarde jihadi's. Polarisering kweekt polarisering. Er zijn ongetwijfeld nog ronselaars met een mujahedeen-verleden actief. Maar in Europa blijkt een andere dynamiek veel belangrijker te zijn dan rekrutering door een (grotendeels onbestaande) internationale groep van islamistische ronselaars. Jongeren uit migrantengemeenschappen met een Noord-Afrikaanse achtergrond blijken gevoelig te zijn voor een vorm van zelfradicalisering en zelfrekrutering, als een gevolg van een proces van individuele heridentificatie. Dit proces

¹² TNS Nipo-enquête in opdracht van *de Volkskrant*, 28 juni 2004.

voltrekt zich buiten de gewone ontmoetingsplekken, zoals moskeeën. Jongeren van de tweede en de derde generatie zijn niet alleen veel gevoeliger dan hun ouders en grootouders voor hun erkenning als volwaardige burgers. Niet langer in staat zich te vereenzelvigen met het land van herkomst van hun ouders of grootouders en geconfronteerd in hun 'natuurlijke' omgeving met discriminatie van allerlei soort, vinden deze jongeren vaak hun heil in de religie, als enig overblijvend identificatiepunt. Een beperkt aantal onder hen radicaliseert echter en komt uit bij het terrorisme, waarin ze een identiteit vinden als lid van een voorhoede die opkomt voor hun onderdrukte geloofsgenoten. Op zich is dit proces van radicalisering niet erg verschillend van het proces dat leidt tot criminele jongerenbendes.

Hoewel dit radicaliseringsproces met religieuze referenties wordt omkleed, heeft het in essentie weinig te maken met de islam en veel met een haperende integratie. Het sterk gepolariseerde debat over multiculturalisme en integratie in menig Europees land draagt bij tot het creëren van een maatschappelijk klimaat waarbij individuen en vriendengroepjes zich geroepen voelen om metterdaad het onrecht te wreken – net zoals hun anarchistische voorgangers honderd jaar geleden. Zij beschouwen zich als voorhoede van een 'defensieve jihad' en vinden een identiteit als leden van een revolutionaire familie die ageert in naam van de *oemma*, de mythische islamitische gemeenschap.

Het vooruitzicht op een integratie van moslims, en allochtone jongeren in het bijzonder, als volwaardige burgers in de westerse samenlevingen, is op termijn het enige tegengif dat de kwalijke gevolgen van deze sluipende extremistische (zelf)beïnvloeding kan tegenhouden. Inspelen op de lokale wortels van het islamistische terrorisme betekent wat Europa betreft in essentie de deëscalatie van het huidige hysterische debat rond integratie en multiculturalisme en het wegwerken van de belemmeringen die een geslaagde integratie in de weg staan. De moeilijkheden van een multiculturele samenleving beschrijven en uitleggen aan autochtonen en migranten moet niet alleen maken dat beide groepen er minder bang van zijn, maar zal ook de omgeving meehelpen creëren die de strijd binnen de migrantengemeenschappen tussen gematigden en fanatici in het voordeel van de eersten moet doen overhellen (zie onder andere Phalet, 2004; AIVD, 2004; Commissie Bestuurlijke evaluatie AIVD, 2004).

Crisis en bezinning

Op de lokale wortels van het islamistische terrorisme buiten Europa heeft de internationale gemeenschap dikwijls slechts indirecte invloed. Dat geldt met name voor de Maghreb en het Midden-Oosten. In tegenstelling tot het gevoel dat in het Westen leeft, hebben islamistische terreurgroepen vooral in deze regio grote aantallen slachtoffers gemaakt, lang voor 11 september.

Vele Arabische samenlevingen verkeren sinds twintig jaar in crisis: groeiende werkloosheid, emigratie van de hoger opgeleiden, dictatoriale regimes, geweld in allerlei vormen, repressie en verpaupering. De bevolking verwacht er niets meer van haar leiders en eist oplossingen zonder echter precies te weten welke. Deze maatschappelijke crisis heeft verscheidene, elkaar overlappende oorzaken. De sociale systemen komen niet meer tegemoet aan de noden van de bevolking. Het economische systeem levert steeds meer hoog opgeleide werklozen af. Het onderwijs is totaal losgekoppeld van de arbeidsmarkt. Het politieke systeem berust op een militair, bureaucratisch en administratief beheer van de bevolking en laat geen enkele vorm van participatie toe. Hetzelfde wordt gezegd van Turkije en in min of meerdere mate ook van andere landen in de moslimwereld: decennia van economische malaise hebben er een generatie van gefrustreerde, werkloze jongeren opgeleverd. Sommigen van hen vinden steun en zingeving bij een conservatieve islam en anderen gaan op zoek naar een jihad (zie onder meer: Ghalioun, 2004 en interview met Ghalioun in *Le monde*, 25 maart 2002)

Er zijn echter positieve tekenen dat 11 september in de moslimwereld geleid heeft tot introspectie en bezinning op de eigen verantwoordelijkheden. Een eerste signaal was een manifest dat 160 Saoedische religieuze wetenschappers en academici in de lente van 2002 in Riyad publiceerden en waarin zij pleitten voor een intensievere dialoog met het Westen. Het manifest werd toen op een stortvloed van conservatieve kritiek onthaald, maar het liet niettemin zien dat er inmiddels moslims zijn die zich voorzichtig kritisch uitlaten over het intolerante karakter van de Saoedische maatschappij en het Saoedische onderwijs, dat zich sindsdien heeft doorgezet. In het Midden-Oosten vinden thans ook regionale bijeenkomsten plaats waar het onderzoek naar het eigen falen centraal staat. Er is een boeiende discussie in de pers van tal van Arabische landen, die grotendeels ontsnapt aan de aandacht van de internationale gemeenschap.

Over de interne malaise handelt ook het ophefmakende rapport *Arab Human Development Report 2002* (en vervolgrapporten). Het werd opgesteld op initiatief van een groep Arabische intellectuelen, met de steun van het UNDP. Het rapport en de vervolpublicaties klagen het gebrek aan politieke vrijheid aan, de onderdrukking van de vrouw en het isolement van de Arabische wetenschap als belangrijkste oorzaken van de achterblijvende ontwikkeling van de Arabische wereld.

De hoofdauteur van het rapport, de Egyptische academicus Nader Fergany, is van oordeel dat de Arabische en moslimregimes een zware verantwoordelijkheid dragen voor de huidige malaise – maar dat geldt ook voor het Westen dat niet gearzeld heeft onder het mom van vrijheid en democratie regimes te steunen die deze zelfde begrippen met voeten treden. De auteurs van het rapport smeken als het ware om westerse steun. Niet in de vorm van een interventie om de democratie bij hen te komen vestigen, maar veeleer een politieke inspanning om een meer inclusieve wereld in het vooruitzicht te stellen. Dit moet leiden tot vervanging van de huidige politieke agenda, die gemonopoliseerd wordt door onderwerpen die vooral het Westen als een bedreiging ziet: terrorisme, proliferatie, schurkenstaten. Een alternatieve internationale agenda daarentegen moet gebouwd zijn op gedeelde prioriteiten en bekommernissen en gestoeld op instellingen die representatief zijn voor de hele wereldbevolking en waarin ook plaats is voor de belangen en eigenwaarde van niet-westerse landen.

Global governance, zo benoemde Nader Fergany dat perspectief op een internationale conferentie in 2003 in Brussel over de grondoorzaken van het hedendaagse internationale terrorisme.¹³ Dit vormt meteen ook de kern van het rapport van het *High level panel on threats, challenges and change*, opgericht in 2003 door VN-secretaris-generaal Kofi Annan. In hun rapport pleiten de auteurs voor een nieuwe consensus inzake collectieve veiligheid. Zij wijzen erop dat de oorzaken van de onveiligheid verschillend worden ervaren afhankelijk van de continenten. Maar zij vrezen ook de voortzetting van de huidige toestand waarin de westerse bronnen van onveiligheid – terrorisme en proliferatie – de meeste aandacht en energie opsorpen. Indien niet evenveel aandacht gaat naar de strijd tegen armoede, leefmilieu, aids, georganiseerde misdaad en burgeroorlogen – die voor het grootste deel van de mensheid een veel directere bedreiging vormen dan het

13 www.irri-kiib.be/speechnotes/terrorism/fergany.pdf.

terrorisme – dan riskeert men dat de VN en daarmee heel het multilaterale bouwwerk enkel zal worden gezien als een instrument 'of the rich and powerful'.

Die nieuwe internationale consensus is wellicht het enige afdoende antwoord op de 'mythe al-Qaeda'. Een internationale agenda die ook tegemoetkomt aan de behoeften en belangen van de niet-westerse volken en landen, zal de aantrekkingskracht van een wereldwijde jihadistische mobilisatie helpen neutraliseren. Zonder zo'n perspectief zal het terrorisme blijven voortsluimeren – net zoals dat het geval was met het anarchistische terrorisme aan het begin van de twintigste eeuw in de periferie van Europa. Daar werd toen evenmin hoop geboden op lotsverbetering voor de gemarginaliseerde arbeidersklasse. Alleen waar hoop wordt geboden, dooft het terrorisme uit.

Literatuur

- Belaala, S.**
Morocco; slums breed Jihad
Le monde diplomatique, november 2004
- AIVD**
Saoedische invloeden in Nederland; verbanden tussen salafitische missie, radicaliseringsprocessen en islamitisch terrorisme
AIVD, juni 2004
- Berger, M.**
Kruistocht en Jihad
Amsterdam, Contact, 2001
- Burke, J.**
Al Qaeda
Foreign policy, mei-juni 2004, p. 18-26
- Commissie Bestuurlijke Evaluatie AIVD**
De AIVD in verandering
Den Haag, november 2004
- Coolsaet, R.**
De mythe Al-Qaeda
Leuven, Van Halewijk, 2004
- Ghalioun, B.**
The persistence of Arab authoritarianism
Journal of democracy, 15e jrg., nr. 4, 2004
- Laqueur, W.**
Reflections on terrorism
Foreign affairs, 65e jrg., nr. 1, 1986, p. 86-87
- Pillar, P.R.**
Counterterrorism after Al Qaeda
The Washington quarterly, 27e jrg., nr. 3, 2004, p. 101-113
- Phalet, K. (red.)**
Moslim in Nederland; een onderzoek naar de religieuze betrokkenheid van Turken en Marokkanen
Sociaal en Cultureel Planbureau, juni 2004

Rotthier, R.

De koranroute

Amsterdam/Antwerpen, Atlas,
2003

Roy, O.

De globalisering van de islam

Amsterdam, Van Gennep, 2003